

ANTE SEKULIĆ (Zagreb)

AMBROZIJE ŠARČEVIĆ I NJEGOVA DVA RJEČNIKA

Na panonskoj ravnici sve do Budima, a poglavito na zemljopisnom području zvanom Bačka, razvijala se u XVIII. i XIX. stoljeću bogata hrvatska književnost pisana »dalmatinskim«, »bosanskim«, »ilirskim« ili »bunjevačko-šokačkim« jezikom. U skupini tamošnjih pisaca je također Ambrozije Sarčević (30. ožujka 1820 — 29. studenog 1899). U raspravi su prikazani život i djela Sarčevićeva i prosudbe o njemu i njegovoj djelatnosti. Posebice su prikazana dva rječnika: Tolmač izvornik, književnih i zemljopisnih riči (Subotica 1870) i Magyar-szerb-horvát-bunjevacz-sokáciz könyvvészeti szótár (Subotica, 1894.). Usporedbom s ARj istaknuta je vrijednost i značenje Sarčevićeva rada oko jezika.

U povodu objelodanjenoga 97. sveska Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika što ga je objavila Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu napisana je misao:

»Ako se AR promatra kao povijesni rječnik, a jedino se tako može promatrati, onda je njegov najveći nedostatak upravo u tome što on povijest jezika u svim njegovim mijenama ne rekonstruira u potpunosti. Čitav njegov inventar, a pogotovo vremenske naznake pojedinih pojava treba uzimati s rezervom upravo stoga što se AR zasniva na izboru građe, a ne na njezinoj cjelokupnosti (. . .)«.¹

Rječnik (ARj) u cjelini doista traži da što skorije budu uklonjene manjkavosti i propusti. Golemo i vrijedno djelo je nepotpuno, budući da uz ostalo zanemaruje neka narodna područja koja su po naravi uključena u cjelovitost jezičnog zajedništva. Osim svojodobnih pripomena I. Sreznjevskog o potrebi da se unese u rječnik i kajkavsko narječje te primjedaba A. Vebera, poglavito one da nisu uključeni hrvatski pisci 19. stoljeća i da je Đ. Daničić »podao netočnu sliku našega jezika, kojemu je tim učinio golemu štetu, što ga je lišio mnogih stečevi-

¹ *Dragica Malić*, Uz svršetak jednog velikog posla, *Jezik XXIII*, 1975/76, 5, 152.

nah 19. vieka (...)»² treba upozoriti da je prvi voditelj posla oko obradbe Rječnika djelomice zanemario leksičko bogatstvo, raznolikost hrvatskih narodnih govora te obilatost spomenika naše jezične i opće kulture. Mislim pri tome na čitavo Podunavlje (između Dunava i Tise) koje je oskudno uključeno i pribrojeno inventaru ARj. Na panonskim ravninama sve do Budima sa zemljopisnim nazivom Bačka razvijala se u XVIII. i XIX. stoljeću bogata hrvatska književnost pisana »dalmatinskim«, »bosanskim«, »iliričkim« ili »bunjevački-šokačkim jezikom«.³ Središte je kulturne djelatnosti u XVIII. stoljeću grad Budim⁴ dok je u XIX. stoljeću pomaknuto na jug, u Suboticu i djelomice u Kaloču (Kalocsa; u govoru Bunjevaca — Kalača). I dok ima rasprava o prinosima Lovre Bračuljevića,⁵ Stjepana Vilova⁶ i Emerika (Mirka) Pavića⁷ našem jezikoslovlju, želim upozoriti na Ambrozija (Bozu) Šarčevića⁸ i njegov rad oko jezika, poglavito oko rječnika u drugoj polovici XIX. stoljeća.

Ambrozije Šarčević djelovao je upravo u ono doba kad je Đ. Daničić počeo svoj posao oko ARj (1866) pa su zato značajni Šarčevićevi rječnici (1870) i njegova borba oko »bunjevačkog jezika« da bude ravnopravan s ostalim jezicima u Ugarskoj. Budući da se u naše dane radi na obradbi dopuna ARj u kojima će biti upotrijebljeni i novootkriveni spomenici naše prošlosti koji su doista nezaobilazna vrela u takvu poslu, mislim da Šarčevićeva djela: Tolmač izvornih, književnih i zemljo-

² Glasovi o »Ogledu rječnika, Mnjenje akademika Adolfa Vebera«, Rad JAZU 45, 162.

³ Literatura o književnosti podunavskih Hrvata: *Mijo Mandić*, Povijest bunjevačke književnosti, Subotička Danica, kalendar za 1921, 34—38; *Ivan Kujundžić*, Bunjevačko-šokačka bibliografija, Rad JAZU 355, Zagreb 1969, 667—769; *Ante Škulić*, Književnost bačkih Hrvata, posebno izdanje Kritike, knjiga V, Zagreb 1970; *Geza Kikić*, Antologija bunjevačkog pjesništva, Matica hrvatska, Zagreb 1971; *isti*, Antologija bunjevačke proze, Matica hrvatska, Zagreb 1971; *Matija Evetović*, Kulturna povijest bunjevačko-šokačkih Hrvata, rukopis, Gradska biblioteka u Subotici, i dr.

⁴ *F. E. Hoško*, Prosvjetno i kulturno djelovanje bosanskih i hrvatskih franjevaca tijekom 18. stoljeća u Budimu, Nova et vetera XXVIII, I—II, Sarajevo 1978, 133—179.

⁵ *A. Sekulić*, Književnost bačkih Hrvata, Zagreb 1970, 20—31. *F. E. Hoško*, Djelovanje franjevaca u 18. stoljeću u Budimu, 134—137; *Isti*, Dvije osječke visoke škole u 18. stoljeću, Kačić VIII, 155—156.

⁶ *Ivan Kujundžić*, *Bunjevačko-šokačka bibliografija*, Rad 355, 680—682; *A. Sekulić*, Književnost bačkih Hrvata, 31—33; *F. E. Hoško*, Dvije osječke visoke škole u 18. stoljeću, Kačić VIII, 1976, Split 1976, 152—153; *isti*, Djelovanje franjevaca tijekom 18. stoljeća (...) 137—141.

⁷ U raspravi *F. E. Hoška*, Djelovanje franjevaca tijekom 18. stoljeća (...), 155—160. Pisac je skupio literaturu i proučio arhivsku građu o E. Paviću kojega naziva enciklopedistom svestranih sposobnosti koji je »mnogostruk po usmjerenosti i vrstama kulturnog stvaranja«.

⁸ Ime i prezime Ambrozija Šarčevića je upisano: Sártsevits Ambrosius, Sárcevicus Ambrus. On je pisao Ambrozio Šarcsevics, Ambrozije Šarcsevich i sl.

pisnih riči⁹ i Magyar-szerb-horvát-bunjevác-sokác szótár¹⁰ trebaju u tom pothvatu naći svoje mjesto. Šarčević je (uz neka druga) napisao još dva slična djela,¹¹ ali o njima ovdje neće biti riječi.

U ovoj raspravi bit će dakle prikazan život (1) i djela (2, 3) Ambrozija Šarčevića i prosudbe o njemu i njegovoj djelatnosti (4). Iscrpnije će biti prikazan njegov Tolmač (5) i svojevrсни rječnik Szótár (6). Usporedbom s ARj i možda sličnim djelima bit će u Zaključku (7) istaknuta vrijednost i značenje Šarčevićeva rada oko jezika.

1.

Život i rad Ambrozija Šarčevića vezani su za Suboticu. U tom gradu rodio se 30. ožujka 1820. U matičnoj knjizi krštenika ubilježeno je da mu je otac Tomo a majka Jaga rođ. Jurić.¹² U Subotici je svršio pučku školu i gimnaziju (1836), zatim je u Budimpešti svršio filozofski studij (1838), a prvi tečaj prava u Velikom Varadinu, drugi pak u Pečuhu (1840). God. 1841. položio je pravničku prisegu i 1842. postaje odvjetnikom. U Koložvaru (Kolozsvár) bio je 1842. bilježnik u Erdeljskom saboru, a 1843. i 1844. obavlja isti posao u Požunskom saboru. Ondje se upoznao s »istaknutim Hrvatima«.¹³

⁹ Potpuni naslov djela: Tolmač izvornih, književnih i zemljopisnih jugoslavenskih riči. Na korist prijateljah bunjevačko-šokačke književnosti. Uredio o trošku »Bunjevačkih i šokačkih novinah« i na svit izdao Ambrozio Boza Šarčević. — U Subotici, Tiskano u Štampariji udovice Dragutina Bittermanna, 1870. — 16,5 x 22,9 cm, V + 186 str. (u radu kratica za ovo djelo: Tolmač).

¹⁰ Potpuni naslov djela: Magyar-Szerb-Horvát-Bunjevác-Sokác könyvvészeti Szótár. I könyvolvasás megkönnyítése végett Szerkesztette: Sárceveics Ambrus. Megrendelhető Szabadkan a szerkesztőnél-Szabadka, Nyomatott Székely Simon könyvnyomdájában, 1894. — 8° str. 136. (U ovom radu kratica za djelo: Szótár.)

¹¹ Prvo je djelo objavljeno 1870. s punim naslovom: Magyar-Délszláv közigazgatási és törvénykezési Műszótár. Magyar-Délszláv rész, Szerkesztette és kiadta Sárceveics Ambrus, Ara 2 frt. o. ért. — Magjarsko-Jugoslavenski politički i pravosudni Rječnik. Magjarsko-Jugoslavenski dio. Uredio i na svit izdao Ambrozije Sarcsevics. Stoji 2 frt. s. v. A Tiszta jövedelem a bunjevác és sokác népoktatás előmozdítására van szántva. Cist dohodak namínen je razprostiranju prosvite bunjevačko-šokačkog naroda. — Szabadkán 1870. Nyomatott Bittermann Károly özvegyénél. Drugo djelo objelodanjeno je 1893. s naslovom: Elemi népiskolai Magyar-Bunjevác-Sokác szótár. A bunjevác-sokác ajkuak népiskoláiban a tanítóknak magyar nyelven vezetett tanítása és növendékek alapos tanulása és okulása megkönnyítésére írta és kiadta Sárceveics Ambrus 1893. évben (...) Szabadka. Nyomatott Székely Simon 1893. (O djelima neće biti rasprave u ovom radu.)

¹² Matricula baptisorum ecclesiae par. M. Theresiopol. a 23. Mart. 1819. usq. Octob. 1821. sub pastorali cura Emerici Csanádi parochiae administratoris baptisati anno 1820. Nr 537/1820. (Krštenik je upisan: Sártsevits Ambrusius.)

¹³ Blaško H. Vojnić, Ambrozije Šarčević (1820—1899), Subotica 1970, 3. (Posebni otisak iz časopisa Rukovet, br. 1—2, Subotica 1970)

Ambrozije Šarčević oženio se Anom Vojnić-Tunić (1826—1887).¹⁴ Rodile su se tri kćeri: Elizabeta (1846—1920),¹⁵ Beta (1848—1926) i Marija (1849—1926). Obitelj je češće mijenjala boravišno mjesto, ali se konačno vratila u Suboticu. Razlozi selidbe bili su uvjetovani Šarčevićevom službom i radom. Naime, na županijskim izborima god. 1845. izabran je A. Šarčević za počasnog pomoćnog županijskog odvjetnika. Postao je, dakle, prvi službenik županijski koji nije bio plemić. Ali bio je iznimne naobrazbe i spretan čovjek: imao je dvije diplome i znao je dobro pet jezika (latinski, francuski, njemački, mađarski i hrvatski). Osim toga bio je vješt brzopisu, pa je slovio kao jedan od najboljih stenografa u Ugarskoj. U Bačkom Aljmašu bio je od 1848. do 1851. kotarski poglavar, a zatim je ondje izabran za kotarskog suca pa je taj posao obavljao do 1860. Tada se vraća u Suboticu, ali ne prima ni službu gimnazijskog profesora, niti suca. Nije otvorio svoju odvjetničku pisarnicu, nego zbog izgubljena sluha postaje pomoćnik gradskog odvjetnika, zatim arhivar i drugi gruntovničar u zemljišnom gradskom uredu. Prema životopiscu Bl. H. Vojniću morao je prije vremena poći u mirovinu, zbog »svojih načela i rada na buđenju nacionalne svesti Bunjevaca«.¹⁶ Šarčević je umro 29. studenog 1899. u 9 sati navečer, u 80 godini života i pokopan je u subotičkom Senčanskom groblju (župa sv. Jurja).¹⁷

Međutim, u životopisu Ambrozija Šarčevića treba ubilježiti još nekoliko podataka. U mladenačkoj dobi postao je (1840) članom prvog Književnog društva u Subotici. Prema stanovitim podacima Šarčević je radio »na književnom i kulturnom polju, štampao je letke i plakate za narod«.¹⁸ Zatim se spominje susret A. Šarčevića i Ilije Garašanina god. 1853. O tom susretu govori se četrdeset godina poslije u Subotičkim novinama,¹⁹ a god. 1898. pisao je i Šarčević o njemu u mađarskom

¹⁴ Usp. A kalocsai érseki megyében létezö sz. kir. Szabadka városa szjt György plébánia keblében házassagra kelteknek jegyzökönyve, sz. 18/1845. — Brak je sklopljen 29. rujna 1845. A. Šarčević je tada u 26. godini, a Ana Vojnić Tunić, nevjesta, ima 23 godine.

¹⁵ Elizabeta Šarčević bila se udala za Matiju Haverdu, ravnatelja gimnazije u Subotici. (Vlastite bilješke. — Usp. Bl. H. Vojnić, Ambrozije Šarčević, 3.)

¹⁶ B. H. Vojnić, Andrija Šarčević, 3. (Pisac ne spominje podatke po kojima zaključuje tvrdnju.) Isti pisac je svoj članak o Šarčeviću objavio u Subotičkoj Danici 1971, 81—86.

¹⁷ Usp. Državna matica umrlih u Subotici, br. 2464/1899. (Šarčević je umro u 80. godini, a ne u 79, jer je rođen u ožujku 1820, a umro u studenom 1899.) Za pouzdanost podataka iz matičnih knjiga u Subotici, bilj. 12, 14. i 17. zahvaljujem Stipanu Rudinskom, matičaru središnjeg ureda Općine Subotica. (U raspravi Tragom franjevačkog ljetopisa u Subotici, Kačić X, (1978), Split 1978, str. 95, pogrešno je otisnut podatak da je A. Šarčević umro 22. rujna 1899.)

¹⁸ B. H. Vojnić, Ambrozije Šarčević, 5. (Svi su citati ovoga pisca prema posebnom otisku iz Rukoveti.)

¹⁹ Subotičke novine I, 1893, 44, 3.

listu *Bácskai Hirláp*.²⁰ U povodu Šarčevićeve smrti pisao je Mijo Mandić da je pokojnik rado razgovarao »o bunjevačkom pitanju« pa bilježi, da se »porazgovorio o našim poslovima sa Ilijom Garašanihom srpskim ministrom pridsidnikom«.²¹

Posebice treba istaći da je A. Šarčević bio prvi urednik i nakladnik Bunjevačkog kalendara za 1868. i 1869. U svojoj Bunjevačko-šokačkoj bibliografiji na temelju nekih kasnijih vijesti Ivan Kujundžić zaključuje da je spomenuti godišnjak »uredio Ambrozije Boza Šarčević sa suradnicima Ivanom Rudićem i Josipom Jukićem Manićem«.²² Bl. H. Vojnić pak misli da je Bunjevački kalendar objelodanjen »uz pomoć i saradnju Đorđa Popovića«.²³ Godišnjak je nakon dva godišta promijenio naziv i za 1870, 1871, 1879. i 1881. naslov mu je Bunjevački i šokački kalendar. Urednik je bio (jamačno i nakladnik) i dalje A. Šarčević.

U godinama kad Beč sklapa nagodbe s Ugarskom i Hrvatskom, nakon trideset godina gorljiva rada, susreo se A. Šarčević s Ivanom Antunovićem, predvoditeljem skupine ljudi koji su željeli raditi na preporodu bačkih Hrvata. Susret se dogodio sredinom god. 1869, a u siječnju 1870. počeo je izlaziti list Bunjevačke i šokačke novine u Kaloči. Poslije počinje izlaziti Bunjevačka i šokačka vila kao književne novine.²⁴ Osim dvojice prvaka suradnici su još Blaž Modrošić, Stipan Vujević, Ago (Augustin) Mamužić, Dragutin (Kalor) Milodanović i dr. Treba A. Šarčeviću pripisati zaslugu za pokretanje *Misečne kronike* (1872) pa zatim *Subotičkog glasnika* (od srpnja 1873).²⁵ Čini se ipak da je poslenik oko *Kronike* bio Dragutin Milodanović, koji je također nosio glavni teret oko *Subotičkog glasnika* nakon što je *Kronika* obustavljena. Šarčevićeva zasluga je u poticanju i suradnji s Dragutinom Milodanovićem i skupinom ljudi među kojima su bili Ago (Augustin) i Lazo Mamužić, Josip Manić-Jukić, Stipe Grgić i dr.²⁶

Politička usmjerenost A. Šarčevića označena je prihvaćanjem misli i raspoloženja košutovaca (pristaše L. Kossutha),²⁷ što je u usporedbi s Ivanom Antunovićem deakovcem (pristaša F. Deáka) bilo naprednije (liva stranka, livica, kako piše A. Šarčević). Za Antunovića misli Šarčević da je ultramontanac.²⁸ Međutim, u to doba osnovana je Bunjevačka stranka. B. H. Vojnić misli da je »njegovim (tj. Šarčevićem, A. S.)

²⁰ *Bácskai Hirlap*, Subotica 1898, br. 162.

²¹ Neven XVII, 1900, br. 3, prilog *Uspomeni Ambrozija Šarčevića*, 7.

²² *I. Kujundžić*, *Bunjevačko-šokačka bibliografija*, 748(1).

²³ *B. H. Vojnić*, nav. djelo, 5.

²⁴ *I. Kujundžić*, *Bunj.-šokačka bibliografija*, 757 (1873, br. 2).

²⁵ *Usp. B. H. Vojnić*, *A. Šarčević*, 6. — *I. Kujundžić*, *Bunj.-šokačka bibliografija*, 758(3, 4).

²⁶ *Joso Šokčić*, *Život i rad Age Mamužića*, Novi Sad 1939, 4—5 (posebni otisak iz *Glasnika Istoriskog društva u Novom Sadu*, knjiga XII, sv. 3—4). *Usp. B. H. Vojnić*, *Ambrozije Šarčević*, 6. (Dragutin Milodanović pobjegao je 1876. u Srbiju.)

²⁷ Pismo A. Šarčevića tajniku Matice srpske Antoniju (Toni) Hadžiću (12. rujna 1869). (Pismo je u arhivu Matice srpske, br. 3940.)

²⁸ *Ondje*.

zalaganjem osnovana (...) bunjevačka stranka Mamužić—Antunović«. ²⁹ J. Šokčić pak tvrdi: »Ago Mamužić u zajednici sa Matom Antunovićem i svojim nećakom Lazom Mamužićem i ostalima osnovao je 'levičarsku stranku' koja zapravo beše bunjevačka stranka«. ³⁰ Čini se da je Šarčević bio pristaša novih političkih gibanja među svojim sunarodnjacima u rodnom gradu, ali jamačno treba drugima pripisati presudnu ulogu u osnutku stranke, premda i Petar Pekić misli da je on bio duhovni vođa i da je »napisao program stranke i davao direktive«. ³¹

Međutim, svi pisci se slažu da je A. Šarčević suosnivač Pučke Kasine (1878). ³² O toj ustanovi misle da je bila mjesto »sastanaka svih slojeva seljaka, školske omladine, intelektualaca«, ³³ ona je osnovana »po ideji velikog bunjevačkog rodoljuba Boze Šarčevića. To je prva važna bunjevačka ustanova koja će mnogo uraditi za spasavanje Bunjevaca od mađarizacije«. ³⁴

Konačno, treba pripomenuti da je život Ambrozija Šarčevića bio teogoban. Bio je opterećen velikom obitelji, bez imutka. Osim toga, Šarčević je već u zreloj dobi oglušio, pa nije mogao obavljati poslove pravničke — ni suca, niti odvjetnika. Čini se ipak da gluhoća nije bila razlogom što Šarčević nije bio predvoditelj društvene i narodne borbe bačkih Bunjevaca unatoč umnim, čudorednim i ostalim odlikama. Suradnja Antunovića i Šarčevića bila je izvrsna, svaki je od njih čestito i časno ispunio svoju dužnost. Suradnja Šarčevića i Dragutina (Kalora) Milodanovića bila je uzorna. ³⁵ Možda se kratki i sažeti prikaz života Ambrozija Šarčevića može zaključiti nedavno (1976) napisanim riječima: »(...) život Bozin je bio jedna serija debakla i padova od kotarskog (sreskog) načelnika do sudskog arhivara, sve postepeno (...), politička savjest Boze Šarčevića bila je za ono vrijeme velika i čista, a on uostalom i nije bio historik, nego je, poput mnogih političara, malo korigirao povijest«. ³⁶

²⁹ B. H. Vojnić, A. Šarčević, 6. (Pisac ne bilježi vrela iz kojih zaključuje o ulozi Šarčevićевой u osnutku stranke).

³⁰ J. Šokčić, A. Mamužić, 5. (Ni J. Šokčić ne bilježi potvrdu za svoju tvrdnju.)

³¹ Petar Pekić, Život i rad Ambrozija Šarčevića, Klasje naših ravni, II, 1936, 3, 132.

³² O radu i značenju Pučke Kasine ima napisa koji zaslužuju pozornost: Ustav subatičke »Pučke Kasine«, Subotica 1882. — (?), Gjeno Dulić, prvi prid-sidnik Pučke Kasine u Subotici, Subotička Danica 1895, 25—27. — Mijo Mandić, Pedesetgodišnjica Subotičke Pučke Kasine (...), Subotica 1928. i dr. (Pučka Kasina ne radi od 1944.)

³³ B. H. Vojnić, A. Šarčević, 6.

³⁴ (?), Društva i ustanove, Književni sever, III, 1927, knjiga III, svez. 3—4, 177.

³⁵ Usp. Joso Šokčić, Prvi bunjevački novinar, Glasnik Jugoslavenskog profesorskog društva, Beograd, knjiga XVIII, juli—august 1938.

³⁶ Ljudevit Vidaković, Zapis đendeškog samostana o seobi Bunjevaca, Dometi, Sombor 1976, 8, 133. (Piščeva pripomena o korekturi povijesti vezana je za podatak koji je A. Šarčević dao Ivanu Antunoviću o selidbi Bunjevaca pod vodstvom franjevaca.)

Rasprava o životu i radu Ambrozija Šarčevića može biti zanimljiva, s njegovim izjavama, priopćenjima i društvenoj usmjerenosti ne može se (i ne mora) svatko složiti, ali knjige, napisi i rasprave trajna su vrijednost. Šarčević je, naime, bio ponajviše kulturni djelatnik, borac za jezik svojih sunarodnjaka: sve što je pod njegovim imenom objelodanjeno izravno, neposredno je vezano za »bunjevački« jezik. Od mladenačke odluke³⁷ da se bavi javnim radom, Šarčević je za svoga života ostao tomu dosljedan i vjeran, djelujući prema svojim mogućnostima i u društvenim uvjetima svojega doba. Stječe se dojam da je Šarčević sve drugo poduzimao i radio u životu i javnosti, kako bi stvorio prostor i okvir za lijepi jezik svojega zavičaja i njegov razvitak. Koliko je i kako Šarčević griješio u nazivu svojega jezika, može biti zanimljivo za raspravu političara, ali nije sporna istina da je svojim *tolmačima* i *ričnicima* skupio (koliko je mogao i znao) govorno blago svoje bunjevštine.

To potvrđuju njegova djela, napisi i raspre.

2.

- A nemzetiségi kérdés Magyarországbán szerb szempontból. Irta Popovich Milos a »Vidov dan« szerkesztője Belgrádban. Fordította és kiadja Sarcsevics Ambrus. Szabadkan, nyomatott Bittermann Károlynál 1865 — 8° VIII + 154 str.
- Zbirka mudrih i poučnih izrekah. Na korist bunjevačkog puka. Skupio i uredio Ambrosia Sarcsevics Subatički varoški arkivar. U Subatici, Tiskano u Štampariji Karla Bittermanna, 1869 — 10,2 x 17,2 cm.
- Tolmač izvornih, književnih i zemljopisnih jugoslavenskih riči. Na korist prijateljah bunjevačko-šokačke književnosti. Uredio o trošku »Bunjevačkih i šokačkih novina« i na svit izdao Ambrozio Boza Šarčević — U Subotici, Tiskano u Štampariji udovice Dragutina Bittermanna, 1870 — 16,5 x 22,9 cm. V + 186 str.
- Magyar-Délszláv közigazgatási és törvénykezési Müszótár. Magyar-Delszláv rész Szerkesztette és kiadta Sarcsevics Ambrus Ara 2 frt. o ért. Magjarsko-Jugoslavenski politički i pravosudni Riečnik. Magjarsko-Jugoslavenski dio. Uredio i na svit izdao Ambrozije Sarcsevics. Stoji 2 frt. s. v. A tiszta jövedelem a bunyevác és sokácž népoktatás előmozdítására van szanva. Čist dohodak naminjen je razprostiranje prosvite bunjevačko šokačkog naroda. — Szabadkán 1870. Nyomatott Bittermann Károly özvegyénél. — 8°
- A Bunyevácž program. Szabadka 1892. (Brošura)

³⁷ A. Šarčević je kao slušač prava 1840. bio član književnog društva u Subotici. Zadaća je članova bila pisati izvorne književne napise i prevoditi s drugih jezika. Među članovima bili su: Đeno Sarić, Josip Meznerić, Josip Antunović, Teodor Prokopčanji i dr.

- Elemi népiskolai Magyar-Bunyevácz-Sokácztól. A bunyevácz-sokácztól a tanítókknak magyar nyelven vezetett tanítása és növendékek alapos tanulása megkönnyítésére vita és kiadta: Sárcevicus Ambrus 1893, éoben. Megrendelhető Szabadkán a szerzőnél és kiadónál. Szabadka, Nyomatott Székely Simon, 1893 — 8° 27 str.
- Magyar — Szerb — Horvát — Bunyevácz — Sokácztól könyvészeti Szótár. A könyvolvasás megkönnyítése végett Szerkesztette: Sárcevicus Ambrus, Megrendelhető Szabadkán a szerkesztőnél. Szabadka, Nyomatott Székely Simon könyvnyomdájában, 1894 — 8° 136 str.
- Tisztelt Olvasó! — Subotica, Štamparija S. Székely, 1896 — 18,1 x 22,2, str. 4.

Šarčevićeva djela zabilježili su Blaško Vojnić H.,³⁸ Ivan Kujundžić³⁹ i pisac ove rasprave. Međutim, popis je neujednačen: prvi popisivač nije ubilježio djelce *Tisztelt Olvasó!*, Kujundžić nije znao za prijevod Šarčevićeva Bunyevácz program, dok je u knjizi *Književnost bačkih Hrvata* spomenuto šest djela (u naslovima su i tiskarske pogreške). Još uvijek nije međutim utvrđen prevoditelj *Bunjevačkog programa*, premda svi razlozi govore da je to mogao biti Josip Manić-Jukić, suradnik A. Šarčevića i *Subotičkog glasnika* te jedan od utemeljitelja Bunjevačke stranke.⁴⁰

3.

- Subotica. Bunjevački kalendar za 1868, 32.
- Sombor. Bunjevački kalendar za 1869.
- O ravnopravnosti našega jezika u Subotici. Bunjevačke i šokačke novine, I/1870, 7, 1—2.
- Braći Magjarima. Bunjevačke i šokačke novine, I/1870, 29, 223—225.
- U naših šokačko-bunjevačkih škula neophodno tribamo pravilna književna jezika. Bunjevačke i šokačke novine, T/1870, 40, 310—311. Nadometak.
- Moraju li šokačko-bunjevački učitelji učiti i vižbati se u nauci našega jezika, da tako valjano uzgoje i izuče nam mladež. Bunjevačke i šokačke novine, III/1872, 2, 1—2; 9, 36; 15, 72; 16, 75—76; 17, 79—80.
- Bunjevački prijatelji počimaju izlaziti na mejdan. Bunjevačko šokačka vila, V/1875, 3, 10.
- Povist prvog bunjevačkog dila i pokreta. Bunjevački i šokački kalendar za 1879, 20—27.

³⁸ B. H. Vojnić je objavio popis Šarčevićevih djela u Rukoveti 1970, br. 1—2, odnosno u posebnom otisku.

³⁹ I. Kujundžić, Bunj.-šokačka bibliografija, 697, 698, 703, 704.

⁴⁰ Usp. J. Šokčić, A. Mamužić, 4, 5.

- Za naš mili rod neće biti suviše ako ćemo jedan dopis iz broja 261. Obzora, glasovitog lista saopćiti. Bunjevački i šokački kalendar za 1879, 37—39.
- Bunjevački narod i Subotica. Bunjevački i šokački kalendar za 1881, 20—28.
- Otvoren list jednog bunjevačkog patriote Lajošu Močariju. Neven III/1886, 8, 124—127; 9, 133—137; 10, 154—156; 11, 162—163.
- Čujte i dobro utuvite — zapamtite ovo, braćo Bunjevci. Neven III/1886, 5, 65—67.
- Bunjevački jezik — pogledom na ostalih naroda jezike. Neven, VII/1890, 6, 85—87.
- Škula i Bunjevci. Neven, VIII/1891, 7, 107—109; 8, 127; 9, 143—145.
- Njeguimo naš materinji jezik. Danica ili bunjevačko-šokački kalendar za 1893, 43—47.
- Pučka kasina. Subotičke novine, bunjevačko-šokački nediljni list, I/1893, 13, 2.
- Subotica i bunjevački jezik. Subotičke novine, I/1893, 37, 1.
- Narodnosti prid ugarskim saborom. Neven, XII/1895, 4, 57—59.
- Otvoreno pismo rodu bunjevačkom i šokačkom. Subotička Danica, bunjevačko-šokački kalendar za 1896, 20—22.
- Pismo pridsidniku bunjevačke kasine. Subotička Danica, bunjevačko-šokački kalendar za 1896, 22—23.
- Šta je sad? Subotičke novine, IV/1896, 26, 1—2.
- Iskrena rič bunjevačkim i srpskim rodoljubima. Subotičke novine V/1897, 20, 3.
- A »bunyevecz ige« megteremtőjének nyilatkozata. Bácskai hirlap, II/1898, 162, 1—2.
- Srpski list o nama. Subotičke novine, VI/1898, 8, 3. (U povodu članka o Bunjvecima i narodnom jeziku u Braniku.)

U popisu Šarčevićevih članaka treba upozoriti da je njegov *Otvoren list jednog bunjevačkog patriote Lajošu Močariju* glasio na madžarskom: Szabadkai levél-egy bunyevecz hazafitól a bunyeveczkról és elemi iskoláikról Mocsáry Lajosnak.⁴¹ Iste godine (1886) objavljen je hrvatski u Nevenu. Oko toga pisma nastala je nedavno rasprava: *Mocsáry és Šarčević* koju su napisali Kemény G. Gábor i Marin Mandics (Mandić) i objavljena je u časopisu *Ūzenet* VII, 1977, siječanj, 1, 3—23. Pisci u jednoj bilješci pripominju da nije poznato gdje se nalazi izvornik.⁴² U knjizi Ivana Kujundžića, Ivori za povijest bunjevačko-šokačkih Hrvata (Zagreb 1968) nema spomena o Otvorenom listu.

⁴¹ Razlika u naslovima je očita. Madžarski naslov je određeniji i jasniji. Dva pitanja se nameću: je li prvotni madž. tekst ili hrvatski, te tko je prevodilac: pisac ili tko drugi.

⁴² Usp. *Kemény G. Gábor — Mandics Marin, Mocsáry és Šarčević, Ūzenet* VII, 1977, siječanj, 1, 3—23. (Pisci su objavili svoj članak u povodu 150. obljetnice rođenja Lajoša Mocsárya, političara koji je imao razumijevanja za pitanja narodnih manjina u Madžarskoj.)

4.

Prosudbe o Ambroziju Šarčeviću i njegovoj djelatnosti uvijek su omeđene osobnim težnjama prosuditelja, da istaknu samo ono u Bozini životu i djelu što se podudara sa zahtjevima vremena i potrebama trenutka. Koliko se do sada moglo utvrditi, nema znanstvene obradbe Šarčevićevih djela niti je svestrano proučen životni put značajnog djelatnika u životu bačkih Bunjevaca. Rad Šarčevićev oko rječnika i njegova borba za ravnopravnost jezika u društvenom životu nemaju znanstvenu obradbu premda mu je u povodu 150. obljetnice rođenja otkriven spomenik (poprsje) uz glavnu ulicu u Subotici.⁴³

Misli i sudovi o Šarčeviću mogu se rasporediti u dvije skupine: a) o društvenom, javnom radu i utjecaju, i b) o borbi za jezik i narodne škole.

a) Za neke pisce Šarčević je »prosvetni radnik, koji po zaslugama za Bunjevce, posle Antunovića, zauzima najvidnije mesto«,⁴⁴ za druge pak domoljub koji je govorio »svojoj braći da ljube svoj narod i da se bore za njegova prirodna i zakonita prava«⁴⁵ a za Pavla (Paju) Kujundžića⁴⁶: »On je smio reći da ustav svakome daje slobodu, a i brani svačije pravo«. ⁴⁷ Spomenuto je već prije da je uz Šarčevićovo ime vezano ustrojstvo Bunjevačke stranke, otvaranje Pučke Kasine, pokretanje novina i tiskanje godišnjaka (kalendara). Prosuđujući o takvu radu A. Šarčevića, misli B. H. Vojnić da je to »rad našeg prvog diplomate, prvog folkloriste, naučnika i književnika(..)«. ⁴⁷ Nema sumnje o bogatu i svestranu radu Šarčevićevu, ali manjka, na žalost, raščlamba zamaha njegova. Jamačno je najnoviji pokušaj (1977) da se protumače Šarčevićeve zasade o položaju njegovih Bunjevaca nakon Austro-ugarske nagodbe⁴⁸ putokaz kako bi trebalo postupati u određivanju mjesta takva djelatnika u vremenu, odnošajima društvenim i povijesti.

b) U popisu djela i članaka A. Šarčevića⁴⁹ lako je zamijetiti da mu je stalo do otkrića ljepote govora njegova zavičaja, zatim do pouke sunarodnjaka u jeziku, kako bi što bolje razumjeli knjigu. Međutim, o postupcima u tom radu, o načelima u skupljanju leksičkog blaga, o manjkavostima kao i dometima Šarčevićevim nema znanstvenih rasprava, ali je jamačno P. Kujundžić najbolje shvatio prosvjetiteljsko poslanstvo Bozino: »Bunjevački jezik je bio prizren, pastirski jezik, koji ne dolikuje u gospodarske dvore, pa još ni u gazdačke pridnje sobe, već tamo

⁴³ Spomenik (poprsje) izradio je *Ivan Meštrović* s pripomenom da će to »rado učiniti za uspomenu na jednog znatnog čovjeka i za ljubav Hrvata Bunjevaca« (Pismo Josi Šokčiću. Usp. *B. H. Vojnić*, nav. djelo, 16).

⁴⁴ x x x, Pregled bunjevačke književnosti, Književni sever, III, 1927, svez. 3—4, 31.

⁴⁵ *P. Pekić*, Život i rad Ambrozija Šarčevića, Klasje naših ravni, II, 1936, 3, 133.

⁴⁶ *Pavao (Pajo) Kujundžić* (1859—1915) istaknuti suradnik B. Šarčevića a zatim predvoditelj borbe za »bunjevačko školstvo«.

⁴⁷ *Pavao Kujundžić*, On živi!, Neven XVII, 1900, 3, 9—11.

⁴⁸ B. H. Vojnić, nav. dj. 7.

⁴⁹ Usp. Bilj. 42.

natrag među čeljad (...). Samo je A. Šarčević ostao netaknut (...). On proglaši da u Subotici: u varoškoj kući, u sudu, u crkvi i u škuli triba bunjevački jezik.⁵⁰ Međutim, ni P. Kujundžić nije išao u članku dalje od tih misli. Joca Manojlović je istaknuo Šarčevićev zahtjev: »Boza pak nije ništa drugo iskao za Bunjevce, nego samo — po njegovom mnjenju: jednu malenkost — »bunjevačku abecedu« u osnovnim školama.«⁵¹ Isti ni za volju treba reći da je Ambrozije Šarčević pod kraj svoga života (1896.) više zanesenjački nego znanstveno iznio svoje mišljenje o jeziku:

»Ta narod u jeziku živi (...) Uzmi mi jezik, uzeo si mi (...) poriklo, prosvitu, um i razum moj (...) Jezik je narodu najveća dragocinost. Sve-tinja! Ovo je ispovid moga čvrstog uvirenja. Ovo je moja posljednja rič, posljednje slovo (...).«⁵² Takva dopadljiva izjava odjekuje kao glas za-kašnjeloga našeg preporoditelja (među Hrvate u Bačkoj stigao je preporod sa zakašnjenjem). U borbi za jezik svojih sunarodnjaka u Bačkoj nije Šarčević imao neki svoj sustav, nego je kao pravnik u okvirima ustava i zakona nagodbenjačke Ugarske želio izvojevati ravnopravnost domaće riječi u javnoj upotrebi.⁵³ Njegovi tolmači i ričnici imali su svrhu pokazati da Bunjevci i Šokci imaju svoje jezično blago, leksičko bogatstvo koje treba priznati, prihvatiti, čuvati i braniti. Društveno shvaćanje Šarčevićevo nije iznimno nego je utvrđeno prije njega: jezik je navlastitost jednoga naroda, blago njegovo bez kojega nema svojega identiteta (misao veoma česta u pisaca XIX. stoljeća).

5.

Tolmač izvornih, književnih i zemljopisnih jugoslavenskih riči (u radu skraćena Tolmač) objelodanio je A. Šarčević god. 1870. deset godina prije Akademijina Rječnika (1880—1882). Iste godine objavljen je i njegov »politični i pravosudni ričnik.«⁵⁴ U Pridgovoru svojega Tolmača iznio je Šarčević svoje misli i zasade te je protumačio razloge zašto se dao na posao da pouči svoje sunarodnjake u jeziku: »Primi svesrdno knjigu ovu, u kojoj ćeš naći one riči našega jezika, koje je osamljen i duševno zapušten narod naš bunjevački ili zaboravio ili ih čuti i naučiti do sada nije prilike imao.«⁵⁵

Zatim A. Šarčević ističe: »Ja sam — u koliko mi je moguće bilo — književni jezik i ričnike njegove do najnovijeg doba promotrio, i svaku

⁵⁰ P. Kujundžić, *On živi!*, Neven XVII, 1900, 3, 9—11.

⁵¹ Usp. Neven XVII, 1900, 3, 8—9 (*J. Manojlović* o Šarčevićevom programu).

⁵² *Ambrozije Šarčević*, *Otvoreno pismo rodu bunjevačkom i šokačkom*, Subotička Danica 1896, 22.

⁵³ God. 1868. objavljen je u Ugarskoj zak. čl. XXXVIII. kojim su svim narodnim manjinama priznata i zajamčena sva prava u sudištima, u oblasti i školama.

⁵⁴ Puni naslov u popisu Šarčevićevih djela. (O djelu neće biti riječi u ovom radu)

⁵⁵ Tolmač, III.

TOLMAČ

izvornih, književnih i zemljopisnih jugoslavenskih

RIČI.

NA KORIST PRIJATELJAH BUNJEVAČKO-SOKAČKE KNJIŽEVNOSTI.

Bibliothecae v. Conventus M. Theresiopolitanae.
(Ab ipso auctore donatus.)
UREDIO

I O TROŠKU „BUNJEVAČKIH I ŠOKAČKIH NOVINAH“

NA SVIT IZDAO

AMBROZIO-BOZA-SARČEVIĆ

U SUBATICI.

Prilog uz Bunjevačke i Šokačke Novine.

TIŠKANO U ŠTAMPARIJI UDOVICE DRAGUTINA BITTERMANNA.

GOD. 1870.

onu rič i naričije, o kojem sam mislio da je narodu našem nepoznato, neobično ili nerazumno po mogućnosti brižljivo zabilježio...⁵⁶ Na žalost, ne spominje ni jednoga od naših rječnika.

Društvene prilike i odnošaji uvjetovali su maglovitost u Šarčevićevom radu, pa se suvremeni čitatelj ne bi složio s piščevim razmišljanjima o jeziku, narodu i povijesti.⁵⁷ No treba imati na umu da je Tolmač izrađen između 60. i 70. godina prošloga stoljeća (Austro-ugarska nagodba, Hrvatsko-ugarska nagodba i sl.), kad je trebalo puno umijeća za borbu da se sačuva jezik, značajke narodne i život. K tome pripominjem da je tri godine nakon Tolmača objelodanjen zanimljiv prijevod Al. Petőfija (Ivan Vitez, János Vitéz), ali »Na srbski priveo Jovan Jovanović. A dozvolom privodioca na bunjevačkom naričju izdao Franjo Bodolsky...⁵⁸ Isticanje vlastitog jezika shvaćeno je dakle kao uvjet da se sačuva jedno od presudnih značajki puka koji živi u nezavidnim prilikama. Šarčević uporno i dosljedno ističe svoju bunjevštinu; sva djela svoja piše hrvatskom štokavsko-ikavskom bunjevštinom jer »ako smo radi da pokraj bratje naše narodno živi ostanemo, valja nam prionuti oko književnoga jezika...⁵⁹

A Šarčević je, — kako je već spomenuto — više zaljubljenik nego znanstvenik u radu oko jezika, ali učinio je neobično mnogo u skupljanju riječi svojega zavičaja. Kako je i koliko uradio u tome, a još više kakav mu je bio postupak, pokušat ću protumačiti usporedbom s ARj. Budući da je prostor ograničen, usporedit ću ARj, dio I (A-Češuļa) i Tolmač (natuknice pod A i B). Pravopisna rješenja u oba rječnika bit će sačuvana, osim očitih tiskarskih pogrešaka u Tolmaču.

A) *Usporedbeni primjeri obradbe natuknica*

<i>ARj</i>	<i>Tolmač</i>
Aba, f. grubo sukno i od nega ogrtač	Aba; debela čoja; abadžija, koji pravi, kroji šije debelu čoju; abadžijin, abadžijski; abadžiluk.
Abajlija, f. vidi abajija — koński pokrovac po sedlu	Abajlija; zastirač od čoje ili škerleta kojim se priko sedla zastire konj.
Abrašljiv, adj. maculosus, pjegav.	Abrašljiv; pigav.
Abravnica, f. glas v stoji mjesto m, a prvo a mjesto o, po tom je upravo obramnica, ali se samo neka tako zove: Vuk napo-	Abravnica; obravnica za nošenje vode.

⁵⁶ Ondje. Isto.

⁵⁷ Ondje (str. IV).

⁵⁸ I. Kujundžić, Bunjevačko-šokačka bibliografija, 699 (Knjiga Franje Bodolskog tiskana je u Subotici (Subotica) 1973, vel. 11,1 x 14,4 cm 76 str.)

⁵⁹ Tolmač, V.

ARj

- minjući da se govori u Crnoj Gori veli da je, kolac ili motka na čemu dvojica što nose među sobom, ne dodajući eda li o ramenu nose ili drugačije.
- Ada, f. turski ada, ostrvo, otok, insula
- Adiđâr, adiđâra, m. turski jâdigâr, spomen, uspomena, što se čuva za spomen, a to je značenje prešlo u nas na blago, dragocjenost, nakit, te se govori i za čeljade. (...)
- Agršak, ágrška, m. turski agyršak, vidi prešjen, verticullus.
- Ahar, m. turski aħor, aħyr, koñušnica, dvor.
- Alâkast, adj. petulans. Samo u Vukovu rječniku (imprudens), gdje se dodaje da se govori alakasta n. p. djevojka. Isporedi alakača, s kojom je istoga postaña.
- Alkav, adj. vidi atlav (negligens in cultu, neuredan u odijelu, na kome odijelo stoji kojekako, kao nabacano.
- Ât, m. arapski koñ, equus arabs. Od tur. ât, koñ, ždrijebac, pastuh.
- Atibûr, m. koža od crne ovce, što se meće na sedlo kad se jaše ... Od mađ. hátibör koje je od hát, leđa, i bór, koža
- Avêt, f. spectrum, utvara, kao živo strašilo, isporedi avetiña.
- Bábac, bápca, m. propago, nux quaedam (...) 1. propago, prpoľak (...) 2. neki krupan orah, nucis maioris genus. u Vukovu rječniku, gdje se napomiñe da se govori u Srijemu.

Tolmač

- Ada; otok, zemlja vodom oblivena, siget.
- Adigjar; zlatni i srebrni sudi i pokućstvo; dragocina kitnja.
- Ageršak; koturić od kosti, što žene natiču na vreteno kad počinju presti.
- Ahar; košara; konjušnica.
- Alakast; nerazuman; alakača; nerazumna žena.
- Aljkav; popušćen; slab.
- At; arabski konj; jaći konj; a tudjeg ata na srid blata; otuda se kaže i atovi, t. j. pašnjak jaćih konjah.
- Atibur; crna koža kojom se sada sedlo pokriva; — naši stari su i kožne pršnjake zvali: atibur.
- Avet; avetinja; noćno plašilo, strašilo.
- Babac; vrsta krupnog ora.

ARj

Bàbaje, f. pl. ñekakve trešnje, koje se zovu i rskavice, ruštevi, cerasi genus. samo u Vukovu rječniku, gdje se napominje da se govori u Mostaru.

Bábak, bápka, m. cantharis, capulus (...) — 1. buba koja se zove i popić, cantharis (...). — 2. na kosištu onaj dršćić što se drži rukom za ñega kad se kosi, ruce]. capulus in manubrio falcis fenariae

Bàbiti, bábim, impf. obstetricem esse, obstetricare, babičiti

Babòličan, babòlična; adj. u licu kao baba, vultu anili, samo u Vukovu rječniku

Bábović, m. 1. tko je onaki kaki mu je i otac, patri simillimus: on je babović, t. j. on je kao i otac mu (...). — 2. prezime koje će biti postalo po čovjeku koga su osim ñegove djece i drugi ljudi zvali babo.

Báčija, f. 1. locus et casa mulgendis aestate ovibus, stan, katun, bačina, samo u naše vrijeme, između rječnika samo u Vukovu. — od bač. (...) 2. selo na utoku Vape u Unac

Badañ, bådña, m. labrum, cadus, canalis (...) 1. labrum, kada, kaca (...). — 2. canalis, velika šuplja klada, što kroz ñu teče voda, te obrće kolo na kašičari vodenici. — 3. kad se trapi i radi, pa se stijene na jedno mjesto strpaju, ta je hrpa badañ... — 4. ime selima

Bàgļa, f. fasciculus, svezan: bagļa n. p. sijena ili slame. samo u Vukovu rječniku.

Tolmač

Babaje; vrsta trišnje.

Babak; rukunica na kosištu.

Babiti: babovati; biti čija babica.

Baboličan: babolična; koja izgleda u licu kao baba

Babović; kaže se: on je babović t. j. sa svim nalik na oca.

Báčija; bačina; pastirska torina.

Badanj; čabar.

Bagļa; plast; magj, baglya; bagljati, sadivati, diti u plast.

<i>ARj</i>	<i>Tolmač</i>
Bākja, f. facula, luč, zublja (...)	Baklja; mašala, buktinja; magj.: fáklya.
Bdjēti, bdim, impf. vigilare (...) 1. neprelazno: a. u pravom smislu, budan biti, ne spavati, i to ili ne mogući zaspati ili radeći što kad bi bilo vrijeme spavati, osobito čuvajući što noću (...) b. u umnom smislu: imati pomnu, biti na oprezu, paziti, starati se, nastojati (...)	Bdēti; bđiti; bđijem; budan pozoran, na oprezu biti, stražariti.
Bekējiti se, bēkējēm se, impf. ringi, os torquere, usta kriviti rugajući se	Bekeljiti se na koga; prnjiti usta na koga
Bēreg, m. palus, bara, lokva, glasi i berek	Bereg; mlaka, bara.
Bērsa, f. tartarus, sriješ (... samo u rječnicima Bjelostijenčevu i Jambrešićevu)	Bersa; striž na vinu.
Bījest, f. rabies, insania, furor, insolentia isporedi bijes (bjesnoća, ludilo, bjesnilo)	Bēst; ubist; bisnoća; svojevolsstvo
Bešika, f. vidi kolijevka. 2. vesica, mjehur.	Bešika; 1. kolivka. — 2. mijur
Brstina, f. frondes, brst i brsnata grana	Berstina; lišće.
Bičkārati, bičkārām, impf. insonare flagello, pucati bičem	Bičkariti; puckati bičom.
Bōčňak, m. theca ampularum, sprema za boce. Samo u Vukovu rječniku (gdje se dodaje da se govori u Crnoj Gori)	Bočnjak; korice za bocu.
Bōdač, bodáča, m. 1. čim se bode (...). — 2. koji bode, n. pr. vo, bos petulcus.	Bodač; vo koji bode.
Brādva, f. securis, ascia (...) U staro je vrijeme bila ubojno oružje, kao sjekira, a sada je samo osobito oruđe drvodjeljsko kojim se teše, nalik na sjekiru	Bradva; cimermanska, drvodiljska vancaga; bradvati; tesati.

B) Natuknice kojih nema u Sarčevića, žive i imaju svoje značenje u »bunjevačkom« govoru, zabilježene su u ARj s istim ili sličnim značenjem.

- ádet, m. običaj; navika
âjer, m. zrak, povjetarac
ákôv, ákova, m. mjera za tekućinu (56 lit.), bačva od 56 litara
álôv, álova, m. korito za napojanje stoke
àlvatan, àlvatna, adj. amplus, prostran
àmpa, f. olujni vjetar, vihor
ânta, f. tumulus terminalis, humka, međašni znak, međašna humka
ápta, f. terminas, 1. međa (bunj. mrginj), 2. guštara, šikarje
ávlija, f. aula, dvorište oko kuće
bàba, f. avia, anus, 1. očina i materina mati, 2. starica, dobnija žena
bàbica, f. obstetrix, incus fenisecis, 1. primalja, 2. željezo kao mali nakovanj što kosci na njemu otkivaju kose
bàbînâ, f. veselje o porodu (nekoliko dana uz običaje)
babètina, f. augm. bàba, stara žena
babùskara, f. augm. bàba, pogrda babi (staroj ženi ili punici)
bàdanj, bàdnja, m. složeni snopovi kukuruzovine (kružna osnovica 2—3 m a gornji dio u obliku stošca visine 4—5 m)
badàvâd 1. uzalud, 2. bez plaće
bàdnjača, f. vrsta kruha (kolača) za badnju večer
bàdnjâk, m. 1. dan prije Božića, 2. drvo (glavnja) koja se pali u predvečerje Božića
bèkeš, m. 1. haljinica za žensku djecu, 2. haljina krojena poput duge košulje, 3. haljina kožom postavljena (ARj)
bóca, f. xanthium spinosum, bodljikav korov
bôca, f. staklena posuda, staklenica
bùblja, f. — 1. lopta (veći okrugli grumen) sira, 2. kod gradnje seljačke bunjevačke peći mješavina slame i blata u obliku debljeg užeta

C. Natuknice sačuvane, u uporabi u bunj. govoru a nema ih u Tolmaču ni u ARj (ili im je u ARj značenje drukčije)

- ajdàrati, impf. 1. nestašno se zabavljati, 2. bacati amo tamo
âmbetuš, m. otvoreni hodnik, trijem
àtar, m. 1. zemljišno područje jedne općine, 2. veći posjed jednog vlasnika
àtovi, m. pl. prostrani pašnjaci za stoku (ne samo za konje)
bàgov, m. 1. duhan za šmrkanje, 2. jaki duhan za lulu
baljèzgati, impf. dosađivati neumjesnim govorom, dosađivati zanovijetanjem (šta baljezgaš ko balavo dite već kaži ko čovik) — [ARj — (...) samo u Vukovu rječniku]
bakàruša, f. 1. talog pri pečenju rakije, 2. klepka, zvono od bakra; baćkalica

bàndâš, m. predvoditelj skupine radnika u žetvi, berbi kukuruza
 bândušica, f. predvoditeljica, žensko čeljade uz bandaša
 bândžav, adj. razrok
 bâtinara, f. neozbiljna žena, lakomišljenka
 bèbica, f. zjenica
 blénda, f. usna (više podrugljivo)
 blèndav, adj. glupak, bedak
 bôgmati se, impf. zaklinjati se (ARj — često govoriti bog me)
 bôlondoš, m. haljetak, lakši kaputić s rukavima
 buđelar, m. novčanik, lisnica
 buđike, f. ženske gaće, gaćice
 búdža, f. otvor u zidu (bezobličan otvor)
 búlje, f. pl. prnje (kupi bulje pa hajd' kući!)
 bûndžur, m. kožuh, kožnati kaput; kaput s krznenom postavom
 búran, adj. nejak, slabačak; nemoćan
 bùrlati, impf. 1. rovati, 2. rovariti protiv koga

Treba pripomenuti da je u Tolmaču pod A ukupno 55 natuknica, a pod B 383, pa očito nisu uzeti svi primjeri nego samo oni koji mogu potvrditi usporedbeni postupak. Nije teško utvrditi također da Šarčević nije bio jezikoslovac u znanstvenom smislu, pa mu je obradba natuknica oskudna. Osim toga mora se pripomenuti činjenica da je Šarčević rođen u gradu, pa mu je rječnik zemljodjelaca slabije poznat, ponegdje ima nejasnoća u tumačenju, primjerice: Aldov; posvetilište, (žertva); magj. áldozat. U bunj. govoru posvetilište, n. znači blagoslovinu o Uskrsu a ne žrtvu (sacrificium). Međutim, u Tolmaču ima riječi koje nisu zabilježene u ARj:

Amal; teretonosac, koji nosi teret — Averlje; povaljana i trula trava. Na pitanje zašto Šarčević nije unio riječi koje žive i imaju svoje značenje u bunjevačkom govoru (pod B) a ima ih ARj, teško je odgovoriti.⁶⁰ Nije poznato koliko je Šarčević znao o pripremama za ARj, a ima znakova da je Karadžićev Rječnik imao i služio se njime.⁶¹ Nije također nigdje zabilježeno da se Đ. Daničić (i njegovi suradnici) služio Šarčevićim Tolmačem ili kojim drugim njegovim rječnikom. Činilo se zato uputnim upozoriti na natuknice sačuvane, danas još u uporabi u bunjevačkom govoru, a nema ih u Tolmaču, većinom ni u ARj (ili im je ondje drugo značenje). Međutim, natuknice pod C) nisu sve one koje bi pod slovima A i B trebalo spomenuti.⁶² — Pravopis u Tolmaču raz-

⁶⁰ U popisu primjera pod B) i C) služio sam se vlastitom građom skupljenom između 1939. i 1971. Skupljanje sam obavio prema pisanim književnim djelima iz XVIII, XIX. i djelomice XX. stoljeća, zatim u obilasku sela i naselja bunjevačkih u Bačkoj i nekih koja su poslije 1918. ostala u Madžarskoj.

⁶¹ U ovom radu imao sam pri ruci Karadžićev Rječnik, četvrto nepromijenjeno izdanje (Beograd 1935).

⁶² Iz bogate i obilate građe spomenute su samo nekoje natuknice. Prostor (ograničeni) nije jedini razlog što nisu spomenute sve, nego grada nije sva potpuno sređena.

likuje se od onoga u ARJ, ali djelo je u cjelini »bunjevačko« — pisano je pitomom ikavicom Šarčevićeva zavičaja. U Tolmaču su Zemljopisne riči (str. 169—185). Tumačenje Šarčevićeva pojedinih toponima i drugog nazivlja je zanimljiva: Afrika je »dio svita, koji ma da je stari, i ma da ga historija (povistnica) odavno poznaje« (169) još uvijek nije dovoljno poznata; Alžir je »zemlja siverne (ponoćne) strane Afrike« (isto); Bogdanska zemlja (Moldavija) je »sad sa Valakiom združena i sačinjava s ovom zajedno kneževinu Romaniju (Vlašku)« (171). Italiju zove Šarčević »Lačmanska zemlja« (178), ali ne spominje Budimpeštu, Beograd, Zagreb, Suboticu, Sombor, Baju i druge gradove. Nema nigdje spomenuto po kojim se načelima ravnao, niti kojom se literaturom služio u obradbi »zemljopisnih riči«.

6.

God. 1894. sastavio je i objelodanio svoje djelo Magyar-Szerb-Horvát-Bunyevác-z-sokác-z könyveszeti szótár (skraćena u radu szótár). Nepunih pet godina prije smrti, u staračkoj dobi Šarčević je na 135 stranica skupio svoje iskustvo i poznavanje mađarskog jezika i stvorio je rječnik namijenjen svima koji govorom i pismom utječu na život Bunjevaca i Šokaca i pozvani su ih poučavati i voditi.⁶³ U predgovoru Šarčević spominje da se u radu oko rječnika služio djelom dvojice novosadskih gimnazijskih profesora Blagoja Brančića i dr. Đure Derra.⁶⁴ Predgovor je opet isticanje potrebe složnog života, priznavanje prava na jezik i škole i sl. No, ovaj predgovor piše iskusni čovjek koji je vidio mnogo u životu i iskusio pogibelj otvorenog sukoba sa službenom mađarskom politikom, pa ima zato pomalo podaničkih izraza. Istodobno je uvodna riječ stanovita ispovijed i oproštaj piščev. Značajna je isprika Šarčevićeva da nije mogao u knjizi riječi pisati posebice sa i, e i ie (ije) nego ih je pisao samo i. Pisac nije međutim objasnio zašto je rječniku dao neobičan naslov, poglavito kad je mađarske riječi tumačio (prevodio) svojom »bunjevačkom« ikavicom.

Kako je postupao u obradbi svoga rječnika mogu pokazati primjeri:

Armány, spletká, smutnjá; — kodik, spletkáši, pravi, zameće smutnju.
Béna, hrom, sakat, kljakav; — ság, hromost, kljakavost.
Bugyorog, šikće, kuklja, ključa, kutlja, pinuši se.
Czim, naslov, natpis; — zetes, počasni, naslovni
Csöpörödni, zgrčiti se, zbignuti se

⁶³ Szótár, Előszó (Predgovor, s. p.) (U primjerku koji posjedujem A. Šarčević upisao je vlastoručno posvetu Pro favore et accepto beneficio, humillimus Ambrosius Sárcevicus. Na žalost, nije označeno ime osobe kojoj daruje raskošno opremljenu knjigu.)

⁶⁴ U Predgovoru pisanom mađarskim jezikom Šarčević veli: »Brániesics Blagoje és Dr. Derra György újvidéki szerb fögymnasiumi tanárok által irt általános »Magyar-Szerb« kitűn Szótár.« Dakle, mađarsko-srpski rječnik je izvrstan.

Magyar—Szerb—Horvát—Bunyevác—sokac

könyvészeti

SZÓTÁR.

A könyvolvasás megkönnyítése végett

Szerkesztette:

SÁRUSEVICS AMBRUS.

Ára 1 forint (2 korona).

Megrendelhető Szabadkán a szerkesztőnél.

SZABADKA, 1894.

Nyomatott Székely Simon könyvnyomdájában.

MAGYAR-DÉLSZLÁV
KÖZIGAZGATÁSI ÉS TÖRVÉNYKEZÉSI

MŰSZÓTÁR

Magyar-Délszláv rész

SZERKESZTETTE ÉS KIADTA
SÁRCSEVICS AMBRUS.

~~~~~  
Ára 2 ft. o. ért.  
~~~~~

MAGJARSKO-JUGOSLAVENSKI
POLITIČNI I PRAVOSUDNI

R I J E Č N I K

Magjarsko-Jugoslavenski dio

UREDIO I NA SVETI IZDAO
AMBROZIJA SARCSEVICS.

~~~~~  
Stoji 2 ft. a. v.  
~~~~~

A tiszta föredelen a bunjevački és sokaczi népköltés előmozdítására van szánva.

Čist dohodak namijenje razprostiranju prosvite bunjevačko-sokackog naroda.

SZABADKÁN 1870.

Nyomatott Hittermann Károly ügyvevőnél

Deliség, uzoritost, stasitost; krasota
 Eldönteni, prisuditi, rišiti; — döntő, odsudan, prisudan
 Fodor, nabor, kudra, zaponjak.
 Gradics, stepenice, listvice.
 Gyász, žalost, tuga, crnina.
 Hiba, pogriška, omaška, mahna, zabuna, krivica
 Igazlelkü, savistan, pošten, čestit
 Korlát, ograda, prigrada, granica, mira
 Lágy, mek, mekan, blag.
 Maloka, mlaka, ritina.
 Nehéztermészetü, mrgodan, mrzovoljast.
 Penge, oštrica, sičivo.
 Rejtett, skriven; skrovit; tajan.
 Szájas, usat, jezičan, lajav; lajavac, bukač.
 Tanítás, oluka, poučavanje.

Izrađen i napisan krajem prošloga stoljeća, Šarčevićev Szótár bio je namijenjen ponajprije mađarskom čitateljstvu pa je tiskarskih pogrešaka u mađarskim riječima malo, ali zato ih obilato ima u hrvatskim (»bunjevačkim«) natuknicama. Jamačno je Šarčeviću u toj životnoj dobi promaklo mnogo tiskarskih propusta. Čini se također da je ponegdje zaboravio pripomenu iz Predgovora da će u rječniku biti sve natuknice ikavske: ima u rječniku ekavskih oblika (plen, bedan, uzveriti se i sl.), natuknica koje su u govoru Šarčevićeva zavičaja nepoznate (adrapovac, trebnik, ovaplotiti, počast, pazar, osoben, kićanka i sl.). Teško je općenito zaključiti da je Šarčević tako plaćao dug naslovu koji je stavio iznad svoga Szótára, jer je već bio objelodanjen mađarsko-srpski rječnik o kojemu i on govori.

Najveći propust Šarčevićev je zanemarenost naglasaka. Doduše, ni u Tolmaču nije označen, ali Szótár nije smio ostati bez njega, jer je izričito namijenjen onima koji uz poznavanje mađarskog žele naučiti — prema Šarčeviću — složen jezik: srpski — hrvatski — bunjevačko-šokački jezik (nejasnoća u naslovu Szótára ne umanjuje njegovu vrijednost ikavskog sadržaja).

Vrijednost Šarčevićeva djela Szótár ne može se usporediti sa suvremenim rječnicima: primjerice Emila Palicha (Palića)⁶⁵ i sl. Noviji rječnici su bogatiji, znanstveno opremljeniji.⁶⁶ Ali Šarčevićev Szótár je svojevrsna riznica za svakoga znatiželjnika koji želi proučiti leksičko blago piščeva zavičaja, jer je vrijednost djela u tumačenju mađarskih natuknica našim leksičkim bogatstvom Podunavlja u drugoj polovici XIX. stoljeća.

⁶⁵ *Emil Palich: Magyar-Szerbhorvát kéziszótár, Második kiadás, Budapest 1972.*

⁶⁶ Osim rječnika E. Palicha, treba spomenuti slične rječnike: *Brancsits-Derra, Magyar-szerb szótár, Ujvidék 1889; Gyiszlóvics V., Magyar-szerb szótár, Ujvidék 1914.; Hadrovics L., Magyar-szerbhorvát szótár, Budapest 1958; Levasics-Surányi, Szerbhorvát-magyar kéziszótár, Budapest 1967. i dr.*

7.

U raspravi o Ambroziju Šarčeviću⁶⁷ i njegova dva rječnika istaknuti su najviše životopisni podaci po kojima pisac pripada naraštaju koji je u drugoj polovici XIX. stoljeća radio na preporodu hrvatskog življa u Podunavlju (Iv. Antunović, K. Milodanović, Ago Mamužić i dr.). Šarčević je među njima imao značajnu ulogu: pisao je poučne (prosvjetiteljske) knjige, pokretao novine (Misečna kronika, Subotički glasnik), uređivao i objelodanio godišnjake (Bunjevački kalendar), ali je svoje sposobnosti i umijeće odlučno usmjerio i posvetio borbi za ravnopravnost jezika svojih sunarodnjaka u javnom životu, poglavito u školi. Svjestan je bio da »svi imaju svoje početne škole, svoje gimnazije, i Matice svojih književnosti, a za naš jezik, za naše škole, za našu pouku i prosvitu niko se ne stara.«⁶⁸

U zakašnjelom preporodu bunjevačko-šokačkog puka u Podunavlju Šarčević je uporno težio dokazati vrijednost i ljepotu govora svoga zavičaja. Osim napisa, članaka napisao je četiri rječnika. Nije bio jezikoslovac po struci, ali je nakon jakoga franjevačkog prosvjetno-poučnog djelovanja u XVIII. stoljeću, nakon nemirne sredine svoga stoljeća imao srčanosti ustati u obranu naravnih prava svojih sunarodnjaka. Njegov prvi rječnik Tolmač (izvornih riči...) vješta je i dragocjena obrana jezika, koji nije siromašniji od drugih, svjedočanstvo izražajnog bogatstva. Šarčević nije svoj Tolmač opskrbio znanstvenom obradbom, ali je skupio riječi u trenucima kad je prijetila pogibelj da budu istisnute i zaboravljene. Njegov pravopis nije uzoran, ali iskreno priznaje da mu je Tolmač prvijenac i nesavršeni pokušaj »tolmačenja našega književnog jezika.«⁶⁹ Njegov Tolmač je oskudniji od drugih naših rječnika (Vottiggi, D. Bella, Stulli i dr.), ali dostatan za svjedočanstvo da je u Podunavlju sačuvan štokavsko-ikavski govor sa svojim leksikom. Šarčevićeva knjiga može biti putokaz u obradbi govora i bunjevačko-šokačkog leksika. Šarčević je u svome radu bio širokogrudan: htio je u okvirima ugarskog zakona i ustava poučiti mađarske javne radnike, posebice učitelje, u jeziku svoga naroda. Njegov Szótár svjedoči da ni u poodmakloj dobi nije bio prožet mržnjom nego raspoložen za suradnju.⁷⁰ Njegovo djelo Szótár moglo je i trebalo služiti svojoj svrsi, a tumačenja mađarskih riječi pokazuju koliko je Šarčević za svaku natuknicu našao najčešće više riječi svojega naroda kao

⁶⁷ Prijatelji i suradnici zvali su A. Šarčevića intimno Ujo (U bunjevačkom govoru veoma je čest oblik ujac, ujca, m.)

⁶⁸ Otvoreno pismo rodu bunjevačkom i šokačkom, Sub. Danica za 1896, 20.

⁶⁹ Tolmač, V.

⁷⁰ Pripominjem da Šarčevića ne spominje *dr. Andraš David* u svojoj knjizi *Mostovi uzajamnosti*, Poglavlja u jugoslavensko-mađarskim kulturnim i književnim vezama, Novi Sad 1977. (U knjizi nema spomena također o Ivanu Antunoviću, Ivanu Mihaloviću, Josipu Rudiću i dr. koji su pisali i djela na mađarskom jeziku.)

tumačenje. U radu i obradbi nije Šarčević bio uvijek spretan i uspješan, ali ta dva rječnika, izlučena od ostalih njegovih knjiga, mogu poslužiti znanstvenoj obradbi i dopuni ne samo ARj nego svakom ozbiljnom i znanstvenom rječniku.

LITERATURA

- CZIGLANYI, Béla, Szabadkai irodalmi kör, *Szabadka és vidéke*, 1978, 5, 1—2.
- IVANIĆ, Ivan, *O Bunjevcima*, Subotica 1894.
- ISTI, *Bunjevci i Šokci u Bačkoj, Baranji i Lici*, Beograd 1899.
- KNEŽEVIĆ, Milivoje, V., *Borba za materinji jezik kod Bunjevaca*, *Književni sever*, 1930, 7—10, 232—251.
- ISTI, *Bunjevačka čitanka*, Subotica 1931.
- KUJUNDŽIĆ, Pajo, *On živi!*, *Neven XVII*, 1900, Prilog, 3, 9—11.
- LÉVAY, Endre, *Dél kapujában*, Kecskemet 1943.
- ISTI, *Bilješke o poeziji, prozi i počecima dramske književnosti bunjevačkih Hrvata*, *Republika 1953*, 7—8, 669—700.
- MANDIĆ, Mijo, *Zvekanu kosa smrti i nema ga više*, *Neven XVII*, 1900, Prilog, 3, 1—7.
- ISTI, *Naši književnici*, *Jedan list iz narodopisa*, *Neven XXX*, 1913, 16, 2; 17, 2; 18, 2.
- ISTI, *Povijest bunjevačke književnosti*, *Neven XXXIII*, 1920, 229, 1—2.
- ISTI, *Pedeset godišnjica subotičke Pučke Kasine 1878—1928*, Subotica 1928.
- ISTI, *Ambrozije Šarčević*, *Bunjevačke novine*, 1940, 5, 5—6.
- PEKIĆ, Petar, *Život i rad Ambrozija Šarčevića*, *Klasje naših ravni 1936*, 3, 129—137.
- SEKULIĆ, Ante, *Književnost bačkih Hrvata*, Zagreb 1970.
- STIPIĆ, Lazar, *Tri najveća Bunjevca bez dostojnog spomenika (...)*, *Jugoslavenski dnevnik*, 1933, 225, 4.
- ŠOKČIĆ, Joso, *Boza Šarčević*, *Hrvatska riječ*, 1952, 39, 4.
- VALI, Ernő, *Az első szabadkai irodalmi társulat 1840—46*, *Bácska*, 1881, 31, 2—3.
- VASILJEV, Spasoje, *Pregled bunjevačke književnosti*, *Glasnik Jug. profesorskog društva*, 1938, 11—12, 1028—1037.
- VOJNIC, H., *Blaško*, *Bibliografija Ambrozija Šarčevića*, *Rukovet*, 1962, 1, 69—70.
- ISTI, *Ambrozije Šarčević*, *Rukovet*, 1970, 1—2, (kao posebni otisak).

Summary

AMBROSE ŠARČEVIĆ AND HIS TWO DICTIONARIES

The article discusses firstly the life of Ambrose Šarčević, who lived from 1820 to 1899 (1). He was a jurist as well as a well known public writer. He published many books (2, 3) in which he pleads for a free use of his own language in public life, especially in schools. Then, there are the opinions and evaluations of the work of Šarčević (4), who, in addition to writing books and articles, began the newspapers *Misečna kronika* and *Subotički glasnik*, published and edited the calendar *Bunjevački kalendar*, was one of the founders of the Public Club (Pučka kasina), and was the originator of the political party of Bunjevci (Bunjevačka stranka). His dictionaries are discussed: *Tolmač izvornih, književnih i zemljopisnih jugoslavenskih riči* (5) and *Magyar-szerb-horvát-bunjevac-sokác szótár* (6). The first one is compared with the Academy's Dictionary. The conclusion (7) emphasizes the renaissance merit of Šarčević in Podunavlje, and the importance of the two above mentioned dictionaries for studying the treasure of the *štokavsko ikavski* idiom of the Danubian Croats in Bačka.